

LIPUŠEVI DELI *BOŠTJANOV LET* IN *POIZVEDOVANJE ZA IMENOM* KOT SKLEPANJE KROGA S KREPKEJŠO ČRTO¹

V najnovjšem proznem besedilu Florjana Lipuša z naslovom *Poizvedovanje za imenom*, ki je izšlo v letu 2013, deset let po zadnjem objavljenem delu *Boštjanov let* iz leta 2003, je zanimivo opazovati, v čem sta si besedili podobni, kje se dopolnjujeta in kako zadnje izhaja iz vseh prejšnjih, pa tudi prestopa okvir vsega doslej napisanega.

Ključne besede: Lipuševa proza, slovenska književnost v Avstriji, slovenski jezik kot identiteta

Roman *Boštjanov let* (2003) je sporočilno in jezikovno-slogovno zelo nabito besedilo z malo zunanjega dogajanja, zato pa z veliko pretanjenega, notranjega. Umeščen je v ozko in temačno dolino, ki tudi z imenom Tesen izraža tesnobo, vkljenost in svet omejenih možnosti. Osamljenemu doraščajočemu Boštjanu se v tej puščobi »pripeti Lina«, sprva še napol otroška ljubezen, ki sčasoma preraste v resnejše in globoko ljubezensko čustvo. Opazovanje tega dekleta, prvi stiki in srečanja z njo tvorijo v romanu smerni motiv, okrog katerega se napletejo še številni drugi. Nekateri od njih, na primer vseprisotna vas, »žnergava in žnedrava«, ki vse in vsakogar nadzira, opredeljujejo vsako Lipuševo delo in zarisujejo okvir, v katerega so postavljene različne zgodbe o fantu, ki je kot otrok med drugo svetovno vojno ostal brez matere, odraščal v skrajno revnih in odtujenih družinskih razmerah, nato pa s pomočjo ljubezni do dekleta iskal samostojno pot v svet. Prav tak je motiv vračanja v domačo vas, k rojstni hiši, ki se je zrušila sama vase in v kateri je potekal kratek čas fantovega še srečnega

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega dela programske skupine P6-0156.

otročtva. Tega spremlja motiv spomina na babico, ki je pozneje umrla, na kravo, ki je poginila od lakote, in na družino, ki se je pričela pogrezati v nesrečo. Motiv spomina na mater, ki so jo sredi peke kruha hitlerjanci odvedli v koncentracijsko taborišče, od koder se ni več vrnila, je prav tako zarisan že v prejšnjih Lipuševih delih. V vseh je prisoten vsaj kot rahel spomin, včasih tudi kot groteskni preblisk, v *Boštjanovem letu* pa se razraste v samostojno zgodbo. Če je bil Lipušev roman *Zmote dijaka Tjaža* (1972) grajen na motivu prestroge katoliške vzgoje, na Tjaževem odporu zoper neživljenjske religiozne prepovedi in zapovedi ter na njegovem (neuspešnem) boju za osebno svobodo, potem pomeni roman *Boštjanov let* nekakšno predzgodovino *Tjaža*. Prinaša avtobiografsko zgodbo o tem, kaj se je dogajalo, preden je Tjaž odšel v katoliški vzgojni zavod, ta zgodba pa pripoveduje predvsem o nekaznovanem zločinu, ki je bil storjen nad njegovo družino in ki je vplival na vse njegovo nadaljnje življenje. Boštjan je namreč mlajši Tjaž, v *Boštjanovem letu* so tematizirana Tjaževa otroška leta.

Boštjanovo otroštvo je opredelila predvsem materina smrt. Mater je odvedel žandar Ugav, domači izdajalec, Slovenec, ki je simpatiziral s Hitlerjem, in to dejstvo je v romanu prav dobro prepoznavno. Lipuš je s tem romanom dregnil v tabu temo, namreč da so bili med koroškimi Slovenci tudi mnogi, ki so zagrešili zločine nad svojim narodom, tako da so z ovajanjem pomagali nacistom, da so bili njihovi zvesti sledniki. In tudi to, da se večini izdajalcev po končani vojni ni zgodilo nič, da niso nikoli odgovarjali za svoja dejanja, je v romanu poudarjeno. Namreč tudi Ugavov zločin je ostal nekaznovan, domača država pa mu je po končani vojni celo omogočila mirno življenje pod novim, izmišljenim imenom. To je zgodovinski kontekst, v katerega je postavljena Boštjanova zgodba, to je Lipušev *Obtožujem!*, zapisan devet let pred izidom romana *Angel pozabe* (2011) Maje Haderlap s podobnim sporočilom.

Boštjanovo zgodbo zapisuje Lipuš nadvse lirično in skrajno pretresljivo. Po materini smrti je v družini zazijala praznina, povsod se je »razlegala pustota«. Boštjanov oče se v tej tragediji ni znašel, umaknil se je v molk, in edina fantova zaščitnica je ostala ostarela babica, ki pa je kmalu umrla. Na mestih, kjer opisuje babičino umiranje, se Lipuševa pripoved prevesi v grotesko, ki z natančnimi črtami zarisuje »metuzalemko matildo«, ki je »prehitela starko babico«. Čustveno zapuščeni otrok Boštjan doživlja zaradi tega prave more, prikazuje se mu škopnik, ki se »slamnato reži«, v bližini pa ni nikogar, ki bi ga potolažil in mu izkazal vsaj skopo mero ljubezni. Otrokova osamljenost je prikazana s skrajnimi sredstvi, na primer na mestu, ko se z bratom odpravita v dolino, »zgrešena otroka ob zgrešenem času na zgrešenem kraju«, poiščeta Ugava, ki jima je odpeljal mater, in ga vprašata, ali je »mati že opravila« in kdaj se vrne. Ugav pa ju odpravi zgolj s praznimi izgovori in z lažmi.

Razraščanje družinske nesreče se prevesi v trenutek, ko mora družina zapustiti dom in se odseliti »v poden«, ta trenutek pa je v romanu opisan v povedi, ki je dolga kar eno stran (Lipuš 2003: 48–49). Po tem se oče »zaklene v molk«, izbere

si novo ženo ter se ne zmeni za to, da se njegov Boštjan na novo okolje nikakor ne more navaditi ter da zelo trpi, da povsod vidi strahove, »sanja sive in rumene sanje«, poleg tega pa je še tepen za vsako malenkost. Motiv neprimerne, grobega fizičnega kaznovanja otrok, pretepanje s *hišnim žegnomo*, ki pomeni že pravo zlorabo, je v romanu zelo poudarjen, zapisano pa je celo, da bi morali starši bolj spoštovati svoje otroke, da bi jih morali imeti radi in jim dopustiti predvsem igro. Boštjanov oče je namesto tega prepričan, da igrače otroke odvrtaajo od dela ter da mehkužijo njihov značaj: »Igrače so krive, če je kdo slabič in kratkega pogleda in se vidi že od daleč, da je na strmem klancu zdrknil hudiču z voza« (prav tam: 55). Boštjan se tako s svojimi frnikolami igra na skrivaj. Nova domačija je do Boštjana izločevalna, mačeha mu ne daje občutka, da je tam doma in da ga jemlje za svojega, poleg tega na domačiji vlada velika skopost, »vohrnija, da še mačkam niso dovolili loviti na sosedovem« (prav tam: 91); na takih mestih je Lipuševa pripoved tudi duhovito ironična. Več grenkobe pa je prisotne, ko pisatelj opisuje hišo brez ljubezni: »Ljubezen ni veljala nič, niso je poznali in ni bilo besede zanjo, tudi tista med možem in ženo je bila navrzek in stvar naključja, če je bila sreča mila« (prav tam: 92).

V *Boštjanovem letu* je bolj izrazito kot v drugih delih tematiziran odnos med očetom in sinom. Drug do drugega ne najdeta poti, predvsem zaradi očetove trdote, zaradi njegovega prepričanja, da je treba vedno le delati, garati od jutra do večera. Oče si s težaškim delom drvarja zapolnjuje praznino, le-to pa skuša na enak način zapolniti še pri sinu. Boštjan mora tako očetu pogosto pomagati pri drvarjenju v gozdu, pri težkem delu, ki je za njegovo starost neprimerno. Do tega dela čuti odpor, ne izpolnjuje ga ne čustveno ne intelektualno, ta odpor pa je v romanu izražen z nadrealističnim motivom, ko Boštjan med podiranjem drevesa le-to obrne, ga »zaokrene sredi padanja«. Na tak način se upre očetu in njegovemu priganjanju. Ta motiv spominja na Tjažovo praskanje v katoliškem vzgojnem zavodu, ko Tjaž iz odpora zoper zapovedane molitve in nenehna omejevanja razpraska sošolcu čevlje, praska pa nadalje še po svetnikih in svetnicah v cerkvi. Obe dejanji v obeh romanih, v *Zmotah dijaka Tjaža* in v *Boštjanovem letu*, povzročijo globoka čustvena stiska, brezizhodnost, ki preraste v veliko hrepenenje po ljubezni in svobodi.

V svetu, v katerem odrašča Boštjan, podobno kot Tjaž v *Zmotah dijaka Tjaža*, torej ni prostora za ljubezenska čustva. Boštjan pa se, enako kot Tjaž, zaljubi, čeprav se ne bi smel, kajti njegova vzgoja je strogo katoliško orientirana, zatiralna. Pripovedovalec jasno obtožuje katoliško cerkev, da vzgaja ljudi v čustvene in spolne pohabe, da je njen odnos do telesnosti nenaraven. Pri tem pozorno in ironično opazuje, kako cerkev reprezentira ženska telesa: »Svetnice so brez trupa in brez okončin, kakor nune brezspolna bitja, od las do gležnjev so zakrinkane pokvečenke v detejjih povojih« (prav tam: 82), pri čemer hudomušno ugotavlja, da so v katoliški cerkvi »goli le moški«. Njegov odpor do take vzgoje je v romanu najbolj izrazit in oster ter preraste v satiro. Cerkev imenuje »dično akropolico«, v katero si hodijo ljudje »zagotavljat paradiž« in sijojo pri tem »vodo na rešetu«

(prav tam: 79), verske procesije so »velik kokodajc, pa malo jajc« (prav tam: 54), angele imenuje »zlatokrile nagec«, župnike pa »pekloslovce« (prav tam: 111), ki »z bavbavom drže otroke v strahu in s hudičem babe pri koritu« (prav tam: 87). Katoliška cerkev je zanj licemerna institucija, pogoltna na denar in drugo premoženje, s krvavo zgodovino preganjanja drugače mislečih in drugovernih (prav tam: 85). Tako tudi Boštjanu ne pomaga, ko pri sveti Marjeti prosi za svojo mater. Svetnica Marjeta v domači cerkvi ostane nema, otrok Boštjan pa osamljen kot prej.

Osrednji del v romanu *Boštjanov let* zavzema tema materine smrti v nemškem koncentracijskem taborišču, v plinski celici. To je izredno pretanjen, liričen zapis, zarisan z neizmerno bolečino otroka, ki je mater pogrešal vse življenje (prav tam: 120–122). Kot otrok je nekega dne zaslučil, da mu mati sporoča svojo smrt, da mu daje znamenje, in ugledal je njeno podobo umiranja:

Odstrlo se mu je, nenadoma je sprevidel, mrena se je razpustila, tu se mu mati pojasnjuje. Vidi jo med barakami, v dvoje z domačinko, v troje na pogrado, v formaciji med barakami. Prej se mu ni mogla razodeti, do zadnjega je zadrževala vest pri sebi, ker so bili dnevi taki, da je ni mogla utrniti v sebi. Negotovost, ali se bo grozi plinske kamre ognila ali se ne bo, je bila kriva, da je odlašala do zadnjega. Še v plinski kamri, pod šobami, kjer se je potem le znašla med ženskami, stlačena v gmoto, se je potajila, pa tudi njiva ekonomsko nad glave dvignjenih rok jo je premotila, nenadnost gneče jo je poparila. /.../ Še pod šobami ni verjela, rožnogleda optimistka, lahkoverna zapeljanka, mladenka z gore, obetajoča si hribe in doline, ni verjela, da so se čuda izčrpala, da v tem tlačenju, na tej tesni njivi, ni več prostora za kako čudo. Še pod plinovodnimi šobami se je besede otepala, je vest pridrževala, tajila dogajanje, boječ se, če mu pritrdi, da ga sama ne pospeši /.../. (Lipuš 2003: 120–121.)

Slika grozljive materine smrti v plinski celici kot nazorna slutnja doseže njenega Boštjana:

Ko so šobe v stropu potem opravile svoje in jo je pre naredilo, ko so se natlačena telesa le malo posedla in so tudi dvignjene roke odgnale valove, ležale križem vprek; ko so se telesa stoje razpuščala do kraja v smrt, razgaljena v mukah, in se je potem gmota ponizala le za pregib v kolenih, se v celem malo nagnila v pošev, a še vedno stala pokonci; ko so natlačena trupla, tista pri vratih, potem prva popadala v odpiranje, se je nora vest sama od sebe izvila iz života, zafrlela iz plinske kamre, poletela proti domu, dosegla Boštjana sredi ceste z živili v nahrbtniku, pripravljenimi za očeta. (Lipuš 2003: 121–122.)

Razmišljanje o smrti matere, ki ni »izdihnila«, temveč je smrt »vdihnila«, kakor pravi pripovedovalec, dobiva groteskne podobe: njena duša skupaj z drugimi zaplinjenimi ne najde poti v raj, v nasprotju z dušo izdajalca Ugava, ki mirno izdihne doma, »ob ljubkem jezercu« (prav tam: 123). Mater je »lahkotno, s plinom požlahtnjeno, jo je hrsk hrsk sežigalna peč pohrustala« (prav tam: 123).

Ob stopnjevanju te groteskne groze se kar najbolj natančno oblikuje tudi pripovedovalčev jezik, prepreden tudi na takih (avtobiografskih) mestih s številnimi jezikovnimi iznajdbami in celo z igrami, ki naj bi natančno ponazorile določeno sliko. Mater, ki se vsaj mrtva vrne k Boštjanu, imenuje pripovedovalec »pepelarka«, ki se mu je »razodela v svojem dotrajanju«: »Pepelarka se je vrnila iz kraja storitve, se zamešala v njegovo jutro /.../« (prav tam: 126). In še: Boštjanu je mati »posevala pod noge«, nato pa »orosila tudi grmovno vejevje gori na planotki in vatasto opredla rumenordeče sadežke« (prav tam). Na takih mestih vidimo značilno Lipuševo prepletanje srhljive groteske z liričnimi prvini, značilnimi za vse njegovo pripovedno ustvarjanje.

V romanu, ki je sicer tragično ubran, pa ne manjka zabavnih mest, ki so vsa pospremljena s posebnimi jezikovnimi izrazi. Zlasti duhovite besedne zveze so namenjene slikam nekaterih vaških žensk, pobožnjakaric, ki jih Lipuš imenuje »obirčnice«, »stikačice« (prav tam: 69), »z izredno božjo gnado obdarjene vohljačice«, ki »so starehale po tujih kotih«, »stebrice verskega migljanja« (prav tam: 92) z »izsušenimi razpočinami«; le-tem pa namenja tudi nekoliko širše ironične komentarije, kot npr. ostareli vaščanki Črtelovki: »Mlada je norela, stara nabira krajtlehe in strupe /.../« in:

Mlada ga je kidala, žvrgolela v norih letih, zdaj je v letih, ko se ji zobje podirajo od žebranja. Ena tistih je, ki so mlade neukrotljive, stare svete.« (Lipuš 2003: 73.)

Toda čeprav je Lipuš pisatelj, ki je vse življenje preživel na slovenskem Koroškem v Avstriji, v njegovih delih ne bomo našli nemščine. Slovenščina mu pomeni uporno izražanje identitete, ki pa ni zavezana le knjižnemu jeziku, temveč tudi koroškemu narečju. Koroških izrazov je tudi v *Boštjanovem letu* veliko, v besedilo so vpleteni samoumevno in kot nianse, s katerimi je določeno dogajanje mogoče še bolj natančno in nezamenljivo poimenovati, npr. *neštete barti*, *neštetobart* (neštetokrat), *ensambart* (samo enkrat), *se mu je narajmala* (se mu je pripetila), *kolesa so se razgnecala* (razrahljala), nekoga so oblegale *žleht misli* (hudobne misli), drugod srečujemo *pečovje* (kamenje), v gorah so *samošne kmetije* (kmetije na samem); vse to ob številnih neologizmih, ki so plod pisateljeve avtorske iznajdljivosti in veselja do preizkušanja jezika, npr. *pot daljnjica* (daljša pot), *je mencoritil* (mencal), *pedenjski podzid* (hišni podzidek), *nalezena gorest* (grenkoba), *grehi trdci* (trdi grehi). Lipušev jezik, tako knjižni kot narečje, izraža pisateljevo iskrivost, večkrat hudomušnost, pa tudi pristno raziskovalno veselje, ki je povezano s stilističnim garaštvom, s katerim je oblikoval vsako svoje pripovedno delo. Slovenščina je zanj svetinja, to je njegova materinščina, njegovo »ime«, do nemščine kot vsiljenega jezika in jezika, v katerem so njega in njegov narod poniževali, pa čuti odpor. O tem piše večkrat, tudi v krajših besedilih, ki jih je objavljial že v *Mladju*, ponovno in z resignativno bolečino pa tudi v svojem doslej zadnjem objavljenem delu, v *Poizvedovanju za imenom* (2013). Če se namreč Boštjan na koncu romana *Boštjanov let* še lahko reši v svetlobo, in sicer z ljubeznijo do dekleta, se Tjaž v *Poizvedovanju za imenom* ne more rešiti

nikamor več. Njegov jezik, slovenščino, so namreč v sodobnem času pričeli zatajevati Slovenci sami.

Ko je leta 2003 izšlo prozno delo Florjana Lipuša *Boštjanov let*, je pisatelj izjavil, da je to njegovo zadnje objavljeno delo, v letu 2013 pa si je premislil in svojemu bogatemu opusu, za katerega je leta 2004 prejel Prešernovo nagrado, dodal še novelo *Poizvedovanje za imenom*. To novo delo ne pomeni nikakršnega recikliranja že napisanega, razumemo pa ga lahko, kakor je pisatelj sam izjavil v nekem radijskem intervjuju, kot »sklepanje kroga s krepkejšo črto«. Poznavalci Lipuševega dela vidimo v tej prozi združitev vseh njegovih obravnavanih tem, ki jim pisatelj dodaja še nekaj novih, doslej nekoliko manj osvetljenih, nekatere pa se pojavljajo tudi v priostroeno aktualističnem tonu, navezujočem se na sodobno problematiko življenja koroških Slovencev v Avstriji.

Novela *Poizvedovanje za imenom* je ponovno del predzgodovine, predzgodovine *Zmot dijaka Tjaža*, romana, ki je leta 1972 izšel v Mariboru, potem ko ga je avtor zaman skušal izdati v Celovcu. Roman še danes sodi med najpomembnejša in najizrazitejša modernistična dela sodobne slovenske književnosti, bil pa je avtorjevo prvo romaneskno delo, ki so mu pozneje sledila še številna druga. Lipuš je z njim zarisal lik revnega, vase zaprtega dijaka Tjaža, prihajajočega z odmaknjene slovenskega podeželja, ki ga družina in družba pošljeta na šolanje v katoliški internat, v nekakšno pripravljalnico za prihodnji duhovniški poklic. S tem internatom, zlasti z neživljenjsko vzgojo v njem, pa se mladi Tjaž ne more poistovetiti, zlasti ker mu prepoveduje ljubezen do ženske, ki je zanj temeljno in vseobvladujoče, vsedoločujoče čustvo. Tega ne more zatajiti in se prilagoditi verskim prepovedim, ki obvladujejo njegov vsakdan. V svoji mladostni neizkušenosti zaide v popolno duševno stisko, ki jo razreši s skokom v smrt z vrha mestne kavarne. Ta roman je pretresel bralce in Lipuš je postal z njim znan tudi po Evropi, saj so ga uspešno prevedli (v nemščino Peter Handke in Helga Mračnikar). Znan je postal tudi po svojem nespravljivem razmerju do katoliške cerkve, ki ji je očital licemernost, neživljenjskost, pa tudi udinjanje vladajočemu nemštvu, ki je od Slovencev zahtevalo, da se odpovejo svojemu maternemu jeziku. Slovenščina namreč že v tem romanu nastopi kot prepovedani jezik, kot jezik, h kateremu se slovenski dijaki v katoliškem vzgojnem zavodu zatekajo na skrivaj, kot k svojemu pribežališču, potem ko so zapustili domove in jim od lastne identitete ni ostalo nič več. V romanu prepoznavamo številne pisateljeve avtobiografske črte, pa ne le njegovih, temveč tudi generacije vseh tistih, ki so v približno istem času bivali na Plešivcu, avstrijskem Tanzenbergu (poleg Florjana Lipuša še Erik Prunč, Valentin Oman, tudi Peter Handke). Zveza z resničnostjo je poudarjena, čeprav je seveda fiksijsko predelana, pa tudi jezikovno in oblikovno posebna. Ti dijaki so na Plešivcu skrivaj izdajali slovenski list *Kres*, pozneje, po izstopu iz internata, pa so se odločali za druge življenjske poti in niso izbrali poklica duhovnika, za katerega so bili namenjeni. Leta 1960 so v Celovcu začeli izdajati slovensko revijo *mladje*, pisano uporniško z malo začetnico, za katero je znano, da je pomenila odpiranje slovenske književnosti v širši, ambicioznejši, nič

več le domačijski literarni in duhovni prostor. Enaindvajset let jo je urejal prav Florjan Lipuš, v njej je objavljaj svoje aktualistične zapise, pa tudi zanimivo krajšo prozo, revija pa je bila odprta tudi vsem drugim, ne le slovenskim sodelavcem, ki so v njej želeli objavljati sodobno, eksperimentalno literaturo. Za ves Lipušev literarni opus je značilna zvestoba slovenščini, saj je pisanje v slovenskem jeziku pomenilo upor zoper nemško/avstrijsko načrtovano izginjanje slovenstva. Njegova slovenščina nikoli ni ostajala le na sporočilni ravni, le na ravni dnevnega in praktičnosporazumevalnega jezika, temveč prav nasprotno – z rabo slovenščine je pisatelj opozarjal na sposobnost njenih visokih tonov, na njeno zgodovinsko zakoreninjenost in spreminjanje skozi čas, na zmožnost njenega umetniškega pregibanja, pa tudi na resnost in norčavost, ki ju je mogoče v tem jeziku izražati, ter tako na njene zapletene slovarske kakor tudi popreproščene vsakdanje lege. Raziskovalci Lipuševega opusa pišejo o pisateljevem arheološkem raziskovanju jezika (Strutz 1994: 79–109), ki pa je kljub navidezni hermetičnosti vseskozi ostajal igriv, nagajiv in včasih obešenjaško uporniški, trmasto dokazujoč svojo avtohtono trdoživost in vztrajanje pri življenju.

Pripoved v Lipuševi najnovejši prozi se začinja v zavodu, v katerem mladina jeseni stopa v novo šolsko leto. V ta zavod prihaja Tjaž na svojo usodno pot v »vežbališču duha«, ki vzgaja in hkrati ovira. V ustanovi so učitelji le moški, v njem ni nobene ženske. Tjaž je vase zaprt fant, njegova prijateljica je tišina: »Tišina, njegova spremljevalka od mladih nog, mu je dajala tisto malo trdnosti, ki je bila potrebna za pokončno hojo in osebno preživetje« (Lipuš 2013: 8). Toda čeprav je navzven tih, je zelo občutljiv in nemiren navznoter, je oster opazovalec in tudi neizprosen kritik vsega, kar ga obdaja. O njegovi usodi, pravi pripovedovalec, bodo nekoč poročali kronisti, ki pa bodo v zvezi z njim prilagajali svojo resnico. Tjaž namreč življenje v zavodu spremlja z odporom, nanj se ne more navaditi, saj ni v njem nič osebnega, zavodski gojenci pa se čutijo razgaljene in nenehno krive. Dijaki prihajajo v zavod iz revnih družin, to so »nabranici revnega sloja in družbeno šibkega porekla«, kot taki pa primerni za pokoravanje, za ideološko indoktrinacijo. Božja volja, ki naj bi se ji uklanjali, je v tem zavodu v posesti cerkvenih veljakov in njihovih pomagačev. Le-te imenuje *božjevoljci*: »Božjevoljci so priostriili vid in sluh in pazili, da se ni razvnelo po kom človeško hrepenenje« (prav tam: 30). Temu zatiranju so v romanu *Zmote dijaka Tjaža* posvečeni obširni opisi, prav tako tudi prepovedi moške ljubezni do ženske. Podobno sliko najdemo v *Poizvedovanju za imenom*, vendar tokrat s hudomušno pripombo: zavod je ženske izločeval, le ravnateljeva tajnica je bila najlepša nuna. Toda Tjaž v Lipuševi zadnji prozi išče ženski dotik, tako deklinškega kot materinskega. Zavod pa ga trdo vzgaja v lažnem samoobvladovanju (prav tam: 40). Temu se pridruži še nadvlada tujega jezika, to je nemščine, za katero pisatelj zapiše, da je bila »jezik žandarjev« (prav tam: 48).

»Tjaž samotež«, kakor ga imenuje pisatelj, je torej isti Tjaž, kakršen je zarisan v romanih *Zmote dijaka Tjaža* in *Boštjanov let*, isti fant je brezdomen, prepuščen na milost in nemilost zavodskim redarjem in paznikom. Kljub temu pa Lipuš tokrat poudari nekatere njegove nove črte, na primer dejstvo, da je na zavodskem

podstrešju odkril pisalni stroj, ki je osmisлил njegovo bivanje in na katerega je na skrivaj pričeval pisati v slovenščini, svoje literarne poskuse pa zbirati v snopič. Ta prva tehnična naprava v Tjaževem življenju spodbudi ukvarjanje z jezikom, ga napoti v odkrivanje pisateljstva in jezikovnih možnosti.

Razširjena dimenzija v tej noveli, ki pogloblja bolečino sicer že znanega Lipuševega osrednjega literarnega lika, pa je ponovno tematizacija Tjaževega odnosa do mrtve matere. Ta tragična zgodba iz Tjaževega otroštva zavzema v tej noveli osrednje mesto. Tjažovo »poizvedovanje za imenom« je iskanje materinega imena na nagrobnikih, v širšem smislu pa iskanje izgubljene varnosti, zavetja in otroške sreče. Iskanje materinega imena je umeščeno v še eno sobesedilo, gre namreč za opozarjanje na nacistično preganjanje Slovencev v zgodovini. V noveli je poudarjeno, da je bila Tjaževa (Lipuševa) mati žrtev izdaje domačinov: »Niso bili tuji, domačini so bili tisti, ki so izdajali in ovajali« (prav tam: 15). Bila je namreč ena mnogih Korošic, ki so jih deportirali v taborišče Ravensbrück, od koder se prenekateri niso več vrnile. Tiste pa, ki se jim je posrečilo preživeti, so ob vrnitvi v domačo vas vzbujale nelagodje in slabo vest pri domačinih. Taka resnica, kakršno zarisuje Lipuš, je neposredno in zelo jasno povezana tudi z osrednjo zgodbo romana Maje Haderlap *Angel pozabe* (2011), s katerim vzpostavlja pisatelj intenziven, vendar tudi polemično-kritičen medbesedilni dialog.

Pisateljica Maja Haderlap je svoj roman zgradila na babičinih pripovedih o tem, kako je bilo med drugo svetovno vojno na Koroškem in kako je preživela taborišče Ravensbrück. Najpretnostnejši del v romanu je prav tisti, ki se nanaša na mučenje jetnic v tem taborišču. Lipušev Tjaž v *Poizvedovanju za imenom* hoče vedeti, kako »so živele ženske v lagerjih«, ker so v istem taborišču njegovo mater ubili, medtem ko je pisateljčina babica trpljenje na srečo preživela. Tjaž, ki po vojni išče materino ime na nagrobnikih in ga ne najde (najde ga le na nagrobnikih kolektivnega spomina na vojne žrtve), nekega dne nagovori eno takih preživelih bivših jetnic, sprašuje jo po mami, a ženska le obmolči in ne more govoriti (Lipuš 2013: 37). Ko Tjaž zagleda taboriščno številko na njeni roki, jo poljubi. Tako nakaže, da razume njen molk in prestano trpljenje. Pozneje pa izve še za materino taboriščno številko. Toda bremeni ga zavest, da materine smrti ni mogel »odžalovati«, ker se tudi oče o njej ni hotel oz. mogel pogovarjati.

Lipuš v *Poizvedovanju za imenom* ne razširja le motiva materine smrti, temveč nekoliko tudi motiv Tjaževega odnosa z očetom. Med njima je vladala pretresljiva tujost (prav tam: 41). Očetova »vzgoja« se je gibala med molkom in tepežem, prvič pa Lipuš zapiše tudi to, da je Tjaža njegov oče poniževal, »ga dajal v nič« ter ga zares fizično maltretiral (prav tam). Piše, da se je Tjaž čutil »ničnega, ničvrednega, malovažnega« ter da v očetovem svetu za čustva ni bilo prostora. Toda kljub tem dejstvom Tjaž pokaže nekoliko razumevanja tudi za očetova dejanja. Piše, da je oče že od otroštva poznal le delo od jutra do večera, »od zarje do zarje«, da se njegovemu šolanju nihče ni posvečal ter da se je po ženini smrti

poročil s čustveno hladno, odbijajočo žensko. Na koncu tega spomina doda, da je bil oče revež in da je tudi umrl kot revež.

Toda vrnimo se k Lipuševemu medbesedilnemu dialogu z romanom Maje Haderlap *Angel pozabe*, ki ga je pisateljica, sicer koroška Slovenka in v otroških letih Lipuševa učenka v šoli, napisala v nemščini. Zanj je pisateljica prejela številne nagrade, sama pa je morala tudi večkrat pojasnjevati, zakaj je roman napisala v nemščini namesto v slovenščini. Z njim je dosegla zagotovo večjo branost, kakor če bi ga napisala v slovenščini in bi bilo roman šele pozneje treba prevesti v »svetovni jezik«; tako je vsaj v glavnem pojasnjevala. Obenem naj bi jo nemščina ščitila pred spomini, ki so nanjo preveč emocionalno pritiskali (Borovnik 2012: 188). Toda Lipušu se zdi objava tega romana v nemščini zelo problematična. S tem dejstvom polemizira v delu *Poizvedovanje za imenom*, čeprav nista ne avtorica romana ne naslov romana nikjer izrecno navedena. Za poznavalce literarnega dogajanja na avstrijskem Koroškem pa je oboje več kot očitno. Na Koroškem zdaj, ugotavlja Lipušev Tjaž, slavijo »knjigo vseh knjig«, ki je bila napisana v »zgoranjem jeziku«, v nemščini, v njem samem pa še živi spomin na čas, ko so »neznanci« na Koroškem rušili krajevne dvojezične napise s »spodnjim jezikom«, ko so preganjali slovenščino na vsakem koraku, vse od njegovega otroštva dalje. Ta roman, napisan v nemščini, zdaj Avstrijci slavijo zato, ker mislijo, da so z njim poravnane vse zgodovinske krivice, roman je njihov alibi (prav tam: 56). Tjaž pri tem zaprepadeno ugotavlja, da postajajo koroški Slovenci prestopniki v tuj jezik, in to »tudi duhovnosti zmožni, nadarjeni, oblagodarjeni s talenti, globljih spoznanj sposobni, ustvarjalni posamezniki, ki se nalašč izkoreninjajo«, ki sami sebe rujejo iz zemlje slovenstva (prav tam: 58). Njegova kritika koroških Slovencev je ostra, vendar na koncu tudi ironično resignativna: »To je nova stopnja v življenju naroda /.../«, to prilagajanje je od njegovih časov »napredovalo« in se »iz nizke stopnje dvignilo na višjo stopnjo« (prav tam). Slovenci si tako sami postavljajo nagrobnike.

Ob koncu proznega dela *Poizvedovanje za imenom* se Tjaž enako kot v romanu *Zmote dijaka Tjaža* z mestne stolpnice požene v smrt, preden pa to stori, še enkrat z bolečino razmišlja o svojem narodu, »o preoblečenih in preobutih« ter o razmerju med »zgornjim« in »spodnjim« jezikom. In medtem ko je konec romana *Boštjanov let* optimističen, konča se z vero v ljubezen, je *Poizvedovanje za imenom* besedilo s pesimističnim zaključkom. Njegov narod propada, rešitve zanj pa ni, ker ne spoštuje več materne jezika in ga predvsem ne uporablja več. »Selimo se v muzeje,« je povedal Lipuš v že omenjenem radijskem intervjuju. Njegova interpretacija sodobnega dogajanja na avstrijskem Koroškem je povsem enoznačna. Človek, ki govori nemško in literarno ustvarja v nemščini, ni več Slovenec, tako kot »jabolko ni jabolko, če se zavalj pod hruško«, in »govedo postane konj, če se zateče v konjerejčev hlev« (prav tam: 50). Obžaluje, da koroški Slovenci sami zapravljajo svoj jezik ter da se tako odtujujejo samim sebi. Prestopajo v »zgornji jezik«, v katerem so jih topli, jim ukradli dom in prostost. So na poti med grobove.

Florjan Lipuš slovi kot izvrsten stilist in kot pisatelj, ki zna poimenovati aktualna politična dogajanja. Tudi v *Poizvedovanju za imenom* je ostal temu zvest, čeprav ponovno in še vedno »Tjaž samotež« v svojem prepričanju. Novela *Poizvedovanje za imenom* pomeni pisateljevo vrnitev k njegovemu prvemu objavljenemu romanu, k *Zmotam dijaka Tjaža*, prepleta in dograjuje pa tudi vse druge, že zarisane motive v njegovi prozi.

Viri

Haderlap, Maja, 2011: *Engel des Vergessens /Angel pozabel*. Göttingen: Wallstein.

Lipuš, Florjan, 1972: *Zmote dijaka Tjaža*. Maribor: Obzorja.

Lipuš, Florjan, 2003: *Boštjanov let*. Maribor: Litera.

Lipuš, Florjan, 2013: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.

Literatura

Amann, Klaus, in Strutz, Johann (ur.), 2000: *Lipuš lesen. Texte und Materialien zu Florjan Lipuš*. Celovec: Wieser.

Borovnik, Silvija, 1988: Lipuševa mladjevska kratka proza. *Naši razgledi* 37/7. 212–213.

Borovnik, Silvija, 2012: Dvojezičnost slovenske književnosti v Avstriji kot odraz dvojne identitete. *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 180–192.

Strutz, Johann (ur.), 1998: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. Mit Beiträgen über Theater und Film. 2.*, razširjena izdaja. Celovec: Mohorjeva založba. 79–111.